

УДК 746.3(477)

Павлуш К.О. – студ. кафедри культурології РДГУ

УКРАЇНСЬКА ВИШИВКА: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Українська народна вишивка – культурне явище, що відображає світогляд, художню творчість та історичний розвиток українського народу. Доктор мистецтвознавства, уродженець с. Голубне Березнівського р-ну Рівненської обл., Ю.Лащук так підкреслював значення цього феномену: «...вишивка – це мова людських почуттів і думок, вияв найінтимнішого у творчості народу, в якій зафіксована історія його світоглядно-естетичних уявлень» [9; 68]. Отож дослідження традиційної вишивки актуальне у площині вивчення питань формування й еволюції традицій і звичаїв українського народу, його духовної культури.

Метою дослідження є виявлення етнорегіональних особливостей української народної вишивки на основі її збережених зразків. У роботі обмежимося розглядом вишитих рушників Рівненського Полісся.

Підкреслимо, що дослідження питань регіональних аспектів української вишивки є предметом аналізу багатьох науковців. Фундаментальний розгляд традиційної української вишивки здійснила Т.Кара-Васильєва [7-8]. Вишивку в усіх її різновидах, як поширений вид народної творчості, ретельно проаналізувала Р.Захарчук-Чугай [1, 6]. Особливості орнаментики в українському вишиванні відстежив М.Селівачов [12]. Оригінальним з огляду на першоджерельність є дослідження Н.Данилевської та М.Ткача [4], М.Білан, Г.Стельмашук [2], Т.Ніколаєвої [11], К.Сусак, Н.Стеф'юк [13]. Безпосередньо вишивка Рівненського Полісся та Волині акцентується у дослідженнях А.Українець [14], С.Шевчука [15] та ін. З культурологічного погляду аналіз творчого доробку народних майстрів вишивального промислу Рівненської обл. представлених у фундаментальних дослідженнях «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини» [5] та монографії С.Виткалова «Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності» [3] та ін.

Дослідникам доступні чимало різних видів джерел: речові (зразки рушників, сорочок, серветок у приватних або музейних колекціях), зображувальні (альбоми, опубліковані орнаменти у працях дослідників, сайт «рукотвори» [1; 36] та ін., писемні джерела (путівники по музеях України, законодавчі акти, періодична преса), художня література – вірші Т.Шевченка, А.Малишка, Т.Пишнюка тощо. Вишивка оспівана у піснях (наприклад «Тримай хаточку, як у віночку, і рушничок на кілочку», «Вишивала дівчина вишиванку», численних обрядових піснях).

Художнє багатство української народної вишивки обумовлене яскраво виділеними провідними центрами вишивального мистецтва, які є в усіх етнографічних зонах України: Середнього Подніпров'я, Слобожанщини, Полісся, Поділля, Карпат із Прикарпаттям і Закарпаттям і Півдня України. У кожному з них є свої традиції, система і творчі методи.

Народне вишивальне мистецтво Рівненського Полісся та Волині посідає важливе місце у скарбниці української художньої культури. На цій території добре збереглися давні зразки матеріальної й духовної культури, насичені багатьма елементами, що у далекому минулому несли певне смислове навантаження, відображали світоглядні уявлення наших предків. На жаль, ці уявлення стерті часом, але нині вони набувають особливого звучання в орнаментальних мотивах, в яких наші сучасники прагнуть розшифрувати таємниці світобачення попередників. Нагадаємо, що традиційні орнаменти у вишивці складаються з ритмічного повторення окремих або скомбінованих між собою різноманітних геометричних фігур: ромбів, восьмикутних зірок, трикутників тощо. Найчастіше вишивкою оздоблювався одяг та речі побутового призначення. На усій території України широкого вжитку набули вишиті рушники, що використовувалися не тільки щодень, а й виготовлялися для обрядових дій та святкового оздоблення інтер'єрів української оселі. Рушники виготовляли з

домотканих тканин – лляного або конопляного полотна, пізніше – перкалю [5; 22].

На Рівненщині зустрічаються рушники, в основі композиційного вирішення яких лежать різної ширини поперечні геометризовані орнаментальні смуги. Вони розміщуються у нижній частині рушника і несуть основне естетичне і смислове навантаження, а центральне поле залишається чистим. Подекуди ці смуги ущільнюються або ж розріджуються і тим самим утворюють орнаментальні комплекси, що промовляють своєю знаковою мовою. У нашому краї побутують орнаментальні мотиви-смуги, що складаються з однієї, двох чи трьох полос візерунків. Сіре чи біле тло полотна, у свою чергу, органічно вписується у композицію орнаментальних геометричних мотивів. У сучасних умовах безмежна фантазія вишивальниць, що реконструюють найкращі зразки орнаментальних мотивів на полотні і тим самим зберігають етнокультурну Полісся й Волині, дозволяє створити на їх основі високохудожні мистецькі шедеври.

Особливості декорування святкових рушників Рівненщини, виготовлених на початку ХХ ст., можемо прослідкувати на основі збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею (РОКМ). Характерними ознаками вишивки на них є орнаментальна та декоративна виразність, смак у доборі кольорів. Емоційне навантаження у більшості візерунків створює червоний колір, котрий відіграє важливу формоутворюючу роль: чергування червоного орнаменту та білого тла вносить у вишивку додаткову ритмічність і красу. Заслугує на увагу вміння народних майстринь на основі не багатьох елементів створювати різноманітні варіації орнаментальних мотивів.

Серед геометричної орнаментики найчастіше на рушниках зустрічаються мотиви ромбів, трикутників, зірок тощо. Ці знаки носять смислове навантаження давньої архаїки, в яких можна прочитати взаємодію жіночих та чоловічих начал, їх місію у продовженні роду, архетипи засіяного поля та усю філософію календарної і сімейної обрядовості. Зустрічаються солярні (сонячні) та люнарні (місячні) знаки. Серед солярних знаків особливе значення надавалося хресту і сварзі, в якій заломлені сонячні промені ідентифікували рух у сторону добра чи зла. Усе залежало від сакрального призначення рушника. У північних районах області можна віднайти вишиті знаки часів давнього слов'янства – зірки «іглії», «обережника» чи «папоротника».

У 20-30-х рр. ХХ ст. на вишитих рушниках також домінують рослинні чи рослинно-геометризовані орнаментальні смуги. Часто зустрічається й антропоморфні, зооморфні та орнітоморфні зображення, запозиченні переважно з друкованих видань початку ХХ ст. На багатьох рушниках вишиті стилізовані постаті жінок із піднятими вгору руками, тварини, дерева, рослини, птахи. Зустрічається зображення птахів в оточенні кущів ягід, квітів, поруч із людьми. Але найчастіше вони розміщуються парами, по обидва боки композиції. Серед них можемо розпізнати павичів, голубів, солов'їв, ластівок та інших птахів. У цьому контексті варто звернути увагу на одну деталь: як правило вишивальниці намагалися розміщувати пташок на полотні «дзьобик у дзьобик» і обов'язково в кронах чи на гілках дерев – «щоб рід не переводився».

Дуже цікавими є рушники із зображенням собак та півнів, з якими пов'язано багато народних переказів та повір'їв. На деяких спостерігаємо побутові сцени – жінку з домашньою птицею, фігури людей, розташованих попарно чи рядами, окремі з них ведуть на повідку собак. Зустрічаються сюжети з церквами на тлі природи. Подекуди на рушниках зазначаються дати створення виробу, а також прізвище та ім'я автора.

У минулому столітті як у містах, так і у селах Полісся й Волині використовували для вишивки бавовняні, вовняні та шовкові нитки. У нашому регіоні широко застосовували бавовняні нитки, що мали назву «горина», «заполоч». Нитки вибирались досить якісні, тонкі, зі стійким забарвленням, переважали червоно-сині та червона-чорні кольори. З часом, коли на Рівненщині почали поширюватися різнокольорові композиції, почали використовувати майже усю кольорову гаму барв. Хоча особливістю вишивки нашого етнорегіону початку ХХ ст. є те, що домінуючим кольором виступає червоний. Багатоколірні вишивки

з'являються лише у 20-30-х рр. ХХ ст.

Художня довершеність і багатство вишивки залежить не тільки від створення досконалої орнаментальної композиції, тонкого відчуття кольору, а й значною мірою від вибору технік вишивання. Характерними техніками вишивки на Рівненщині зазначеного вище періоду були «заволікання» («заволока»), «вирізування» («ризь», «ризька»), «гладь», «хрестик». Остання техніка на початку ХХ ст. майже витіснила всі інші. Вона залишається домінуючою і в наш час.

Щодо поширеної на Рівненщині в давнину техніки «заволікання», то її особливістю є те, що вона нагадує тканина: для кожного стібка беруть на голку певну кількість ниток і розраховують орнаментальну смугу на обидві сторони рушника. Таким чином утворюється чіткий двобічний геометричний орнамент. Вишиті цією технікою геометричні візерунки прості та чіткі за композицією, переважно монохромні за гамою кольорів [6; 24].

Часто майстрині вишивали так звані «рисовані» рушники, виконані технікою «гладь». Особливо ця тенденція активно спостерігається у вишивці ХХ ст. У даному випадку вишивальниці практикували розмаїття квіткових композицій, зокрема, бузку, маківок, волошок, фіалок, чорнобривців, братиків-сестричок, дзвіночків тощо. У вишиті квіти вкладали особливий зміст: про суть життя, кохання, смерть і людську пам'ять. Так, туга за втраченим коханням закодовувалася у гілочках бузку. Коли хтось із близьких людей гинув, то жіночі руки інтуїтивно тягнулися до голки і на полотні пломеніли маки як символи пам'яті про людину, що уже ніколи не повернеться додому.

Разом із тим, варто окремо окреслити проблему порушення одвічного ритму, гармонії та довершеності у новітній вишивці поліщуків та волинян. Як зазначає Л.Костюк, «...на сучасних сімейних рушниках можемо спостерігати у мотивах орнаменту недовершені розетки, ромби, квадрати, трикутники. Частина знаку-символу немов би не помістилася на полотні і тим самим відбулося порушення ладу, порядку. А в рослинних мотивах серед квіток та листочків не вдається знайти «пуп'янків», що символізують народження дітей. Їх відсутність на вишитому полотні підтверджує виродження роду. Чи є це випадковим явищем на сьогоднішніх родинних рушниках? Можливо, ці тенденції є спонтанним відтворенням у народній вишивці нашого безладного сьогодення з його режимами, етноцидами, перебудовами, війнами, Чорнобилем, розлученнями і неповними сім'ями?...» [9; 86]. Питання залишається відкритим для подальшого дослідження української вишивки та її сучасних новацій.

Таким чином, народною вишивкою на теренах української землі займалися повсюдно. Традиційна вишивка не втратила нині своєї сакральної суті з неперевершеними орнаментальними знаками, що розкривають душу народу та його неперервний зв'язок із родовідними каналами. На Рівненському Поліссі та Волині до нашого часу збереглися зразки народної вишивки, представлені у музейних колекціях краю чи ті, що зберігаються у домашніх скринях місцевих жителів. Ці взірці активно вивчаються народними майстрами та реконструюються у сучасній вишиваній культурі краю. Полотно поліських і волинських рушників зберігає вишиті архаїчні знаки і символи, їх оригінальне композиційне вирішення, своєрідну кольорову гаму та стародавні техніки вишивки. Саме в них найяскравіше передається давній пласт духовної спадщини наших предків, що є виявом сакральної етнокультури українців, його генетичним кодом.

Список використаної літератури

1. *Антонович Є.А.* Декоративно-прикладне мистецтво / Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. – Львів: Світ, 1992. – С. 36-42.
2. *Білан М.* Український стрій / Білан М., Стельмашук Г. – Львів: Фенікс, 2000. – 231 с.
3. *Виткалов С.В.* Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: Монографія / С.В. Виткалов. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 416 с.: іл.
4. *Данилевська Н.О.* Перетик: Фольклорно-етнографічний портрет українського села /

Данилевська Н.О., Ткач М.М. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2000. – 234 с.

5. *Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини*: колективна монографія / Упоряд. і наук. ред. проф. Виткалов В.Г. – Рівне :ПП ДМ, 2010. – 224 с.: іл.

6. *Захарчук-Чугай Р.В.* Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина / Р.В. Захарчук-Чугай. – Л.: Світ, 2007. – 276 с.

7. *Кара-Васильєва Т.В.* Творці дивосвіту: про декоративно-прикладне мистецтво України / Т.В. Кара-Васильєва. – К.: Радянська школа, 1984. – С. 73-81.

8. *Кара-Васильєва Т.В.* Українська вишивка / Кара-Васильєва Т.В., Чорноморець А.Д. – К.: Либідь, 2005. – 198 с.

9. *Костюк Л.К.* Українська народна вишивка: витоки, традиції / Л.К. Костюк // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наук. зап. Рівн. держ. ін-ту культури. – Вип. 3. – Рівне: Діва, 1998. – С. 80-89.

10. *Лащук Ю.Л.* Народне мистецтво українського Полісся / Ю.Л. Лащук. – Львів: Каменяр, 1992. – 124 с.

11. *Ніколаєва Т.* Історія українського костюма / Т.Ніколаєва. – К.: Либідь, 1996. – 274 с.

12. *Селівачов М.Р.* Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія): Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів мистецтва / М.Р. Селівачов. – К.: Редакція вісника «АНТ», 2005. – 291 с.

13. *Сусак К.Р.* Українське народне вишивання / Сусак К.Р., Стеф'юк Н.А. – К.: Науковий світ, 2006. – 314 с.

14. *Українець А.М.* Духовна сутність волинського мистецтва вишивки // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. II Гончарівські читання: Тези / А.М. Українець. – К., 1995. – С. 143-146.

15. *Шевчук С.І.* ...Червоними та чорними нитками / С.І. Шевчук. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 241 с.

Резюме

Розкриваються регіональні особливості української вишивки на прикладі рушників Рівненського Полісся та Волині.

Ключові слова: українська вишивка, Рівненське Полісся та Волинь, рушники, регіональні особливості.

Summary

Pavlush K. Ukrainian embroidery: regional aspect

The regional features of Ukrainian embroidery open up on the example of towels of Rivne Polesye and Volyn.

Key words: Ukrainian embroidery, Rivne Polesye and Volyn, towels, regional features.

Надійшла до редакції 20.10.2012 р.